

การใช้กระบวนการทางรัฐธรรมนูญในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง
ระหว่างรัฐและชนกลุ่มน้อย: กรณีศึกษาบทบาทของผู้นำศาสนาอิสลาม
ในสามจังหวัดชายแดนใต้ในกระบวนการทางประชาธิปไตย¹

The Constitutional Process in the Conflict Resolution
Between State and Minority: A Study of the Role of Religious
Leaders in the Democratic Process in the Southern Border
Provinces of Thailand

มุฮัมหมัดอิลยาส หนูปราง*

ผู้ช่วยศาสตราจารย์, คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยรามคำแหง

**Corresponding Author E-mail: yahprung@hotmail.com*

Received: February 15, 2022

Revised: June 5, 2022

Accepted: June 17, 2022

Available: June 30, 2022

Journal of Humanities and Social Sciences

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการใช้กระบวนการทางรัฐธรรมนูญในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐและชนกลุ่มน้อย: กรณีศึกษาบทบาทของผู้นำศาสนาอิสลามชายแดนใต้ในกระบวนการทางประชาธิปไตย ได้รับทุนจากรัฐบาลฟินแลนด์ ผ่านสถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ในโครงการ Conflict Transformation for Peace in the Deep South through Institution and Constitutional Reforms Amidst Thailand's Transitional Period ประจำปี พ.ศ. 2564

A b s t r a c t

This research aimed at the study of arguments about constitutionalism in the system of Muslim political thoughts. The study focuses on the adoption of constitutional system in the two centers of the Muslims world, namely, the Ottoman Turkey and Iran, the center of the Sunni Islam and the Shiite respectively. Muslims' views on politics and governance around the world also influenced by these changes, including the Malayu Muslims Patani in southern Thailand. This research is conducted through qualitative method by which depth interviews and focus group were employed with the key informants of the religious leaders in the three provinces of southern Thailand. The study found that the Malayu Muslims appropriated the idea of constitutional system, and they participated in the democratic process when ever the political climate is opened. The success of the campaign conducted by Patani's religious leaders to reject drafted constitution 2017 was yet another proves that the people of Malayu Muslims Patani aware of the implications of constitution system on their life and their society. This constitution's awareness can be mobilized to have Patani's courses be written in the new constitution in order to protect rights and gives them a power to conduct their own affairs. This

constitutional provision would serve as a framework providing peaceful coexistence of the Muslim minority within the Thai state.

Keywords:

Constitution, Ulama, Democratic Process, Islamic political thought, Malayu Muslim Patani

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อถกเถียงเกี่ยวกับความคิดเรื่องการปกครองแบบรัฐธรรมนูญในความคิดทางการเมืองอิสลามในโลกมุสลิมโดยศึกษาประวัติศาสตร์การมีส่วนร่วมของผู้นำศาสนาในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญในออตโตมันตุรกีและอิหร่านซึ่งเป็นศูนย์กลางของโลกมุสลิมขุนหนี่และชีอะฮ์ตามลำดับโดยอิทธิพลทางความคิดเรื่องรัฐธรรมนูญนิยมได้ส่งผลต่อระบบคิดทางการเมืองของมุสลิมทั่วโลก รวมทั้งมลายูมุสลิมปาตานี งานวิจัยยังจะได้ศึกษาการรณรงค์ของผู้นำศาสนาเพื่อไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 และข้อถกเถียงเรื่องรัฐธรรมนูญกับแนวคิดอิสลามในบริบทของปาตานี ตลอดจนศึกษาข้อเสนอของผู้นำศาสนา และหาแนวทางเพื่อการมีส่วนร่วมของผู้นำศาสนาในการผลักดันการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 เพื่อบรรจุประเด็นเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชนภาคใต้ การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยศึกษาเอกสารเกี่ยวกับประวัติความคิดทางการเมืองอิสลามในโลกมุสลิมและสัมภาษณ์เชิงลึกรวมทั้งดำเนินการสนทนากลุ่ม (focus group) กับผู้นำศาสนาในสามจังหวัดชายแดนใต้ ผลการศึกษาพบว่าชาวมลายูมุสลิมมีความเข้าใจการเมืองการปกครองโดยใช้รัฐธรรมนูญและได้รับเอาแนวคิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสถาบันมาใช้ในการอยู่ร่วมกันกับรัฐไทยผ่านกระบวนการทางประชาธิปไตยเมื่อโอกาสทางการเมืองเปิด ความสำเร็จในการรณรงค์ของผู้นำศาสนาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อลงมติไม่รับรัฐธรรมนูญ

พ.ศ. 2560 เป็นตัวชี้วัดว่าชาวมลายูมุสลิมมีความเข้าใจระบบรัฐธรรมนูญและผลของมันต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม ความเข้าใจดังกล่าวสามารถนำมาขับเคลื่อนเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญให้ปาดานีมีตัวตนและที่ทางในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่อันเป็นอีกหนทางหนึ่งในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งกับประเทศไทย

คำสำคัญ: รัฐธรรมนูญ, ผู้นำศาสนา, กระบวนการประชาธิปไตย, ความคิดทางการเมืองอิสลาม, มลายูมุสลิมปาดานี

บทนำ

งานวิจัยของ ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรีและสุกรี หลังบุเตะ (2551) เรื่องการปกครองท้องถิ่นแบบพิเศษในจังหวัดชายแดนภาคใต้ชี้ให้เห็นว่าประชาชนในพื้นที่ที่มีการต่อสู้ด้วยอาวุธเพื่อการปกครองตนเองแห่งนั้นเห็นด้วยกับการปกครองรูปแบบการกระจายอำนาจโดยเฉพาะอย่างยิ่งในรูปแบบการปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษที่สามารถสอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ งานวิจัยชิ้นนี้ยังยืนยันด้วยว่าประชาชนส่วนใหญ่มีความเห็นว่าสมควรปรับปรุงทั้งในเชิงรูปแบบและเนื้อหาการปกครองท้องถิ่นที่เป็นอยู่ (เทศบาล อบต. และ อบจ.) ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ข้อเสนอข้างต้นของงานวิจัยชิ้นนี้ได้รับการยืนยันอีกครั้งจากงานวิจัยของอิศรวิทย์และคณะ (2562) ที่ชี้ว่าประชาชนในสามจังหวัดชายแดนใต้ต้องการอยู่ร่วมกันในลักษณะสังคมพหุวัฒนธรรมโดยใช้รูปแบบการปกครองท้องถิ่น งานวิจัยทั้งสองชิ้นดังกล่าวสนับสนุนข้อสรุปในงานวิจัยของสุริยะ สะนิวา (2554) ในทศวรรษก่อนหน้านั้นว่ากระบวนการประชาธิปไตยที่เปิดกว้างให้คนในพื้นที่ได้เข้าร่วมอย่างอิสระมีส่วนช่วย (contribute) อย่างสำคัญให้เกิดความสงบในช่วงเวลานั้นแม้จำเป็นต้องมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประชาธิปไตยกับปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ แต่การที่งานวิจัยเบื้องต้นดังที่กล่าวมาชี้ไปในทิศทางเดียวกันในลักษณะที่ว่าประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อ้าแขนรับเส้นทางของกระบวนการประชาธิปไตยนับเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญในการแสวงหาช่องทางใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งอันมีรากฐานมาจากการเมืองของรัฐบาลสมัยใหม่ที่สัมพันธ์กับเชื้อชาติ ดินแดนและอำนาจอธิปไตย

ประวัติการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างเข้มข้นของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ทั้งการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อปี พ.ศ. 2548 หลังจากเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ที่ปะทุขึ้นในช่วงต้นปี พ.ศ. 2547 โดยในครั้งนั้นประชาชนในพื้นที่เห็นว่ารัฐดำเนินการผิดพลาด

ในการจัดการปัญหาความรุนแรงอันนำไปสู่การเสียชีวิตของผู้เห็นต่าง และเจ้าหน้าที่เป็นจำนวนมาก การเลือกตั้งครั้งนั้นกลุ่มวาระที่นำโดย นายวันมูฮัมหมัดนอร์ มะทาและเป็นอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยซึ่งสังกัดพรรครัฐบาลที่นำโดยพรรคไทยรักไทยไม่ได้รับการเลือกตั้งกลับมาแม้แต่คนเดียว (ประชาชนไปใช้สิทธิร้อยละ 75.93, 73.59 และ 72.92 ในจังหวัดยะลา นราธิวาส และปัตตานี ตามลำดับ) นักวิชาการลงความเห็นว่าผลการเลือกตั้งชี้ให้เห็นว่าประชาชนรวมกันลงโทษ (collective punishment) กลุ่มวาระที่ผ่านกระบวนการประชาธิปไตย (อิมรอน ซาเหะ และยาสมิน ชัตตาร์, 2563, 69.) ถ้าไม่นับการเลือกตั้งครั้งถัดมาในปี พ.ศ. 2549 ที่พรรคฝ่ายค้านหลักคือพรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทยและพรรคมหาชนบอยคอตการเลือกตั้งและต่อมาศาลรัฐธรรมนูญประกาศให้การเลือกตั้งเป็นโมฆะการเลือกตั้งครั้งต่อมาในปี พ.ศ. 2550 หลังจากรัฐประหารโดย พล.อ. สนธิ บุญยรัตกลิน พรรคเพื่อไทยได้มาแค่ที่นั่งเดียวในจังหวัดยะลา (ประชาชนไปใช้สิทธิร้อยละ 78.09, 77.66 และ 76.64 ในจังหวัดยะลา นราธิวาส และปัตตานี ตามลำดับ) อันเป็นผลต่อเนื่องมาจากความไม่ไว้วางใจของประชาชนต่อกลุ่มวาระที่ ขณะที่การเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2554 พรรคเพื่อไทยไม่ได้แม้แต่ที่นั่งเดียวในระบบส.ส.เขต (ประชาชนไปใช้สิทธิร้อยละ 77.53, 78.02 และ 76.84 ในจังหวัด ยะลา นราธิวาส ปัตตานี ตามลำดับ) วันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2557 ประชาชนในพื้นที่ได้ออกมาใช้สิทธิเลือกตั้งอีกครั้งโดยมีสัดส่วนการออกมาใช้สิทธิเลือกตั้งสูงที่สุดในประเทศ (ร้อยละ 82.35) และแม้การเลือกตั้งครั้งนี้มีการขัดขวางจากกลุ่มคณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (กปปส.) ทำให้ 9 จังหวัดจาก 14 จังหวัดภาคใต้ไม่สามารถจัดการเลือกตั้งได้ แต่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้สามารถจัดการเลือกตั้งได้เกือบร้อยละ 100 (นราธิวาสร้อยละ 100 ปัตตานีร้อยละ 99.87 ยะลา

ร้อยละ 99.31) (อิมรอน ซาเหะ และยาสมิน ชัตตาร์, 2563, น.101) แต่การเลือกตั้งครั้งนี้เกิดขึ้นท่ามกลางความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างกลุ่มอำนาจเก่าและพรรคไทยรักไทยซึ่งต่อมาคณะกรรมการการเลือกตั้ง (กกต.) ได้สั่งให้การเลือกตั้งเป็นโมฆะ พัฒนาการทางการเมืองต่อจากนั้นจึงไปในทิศทางของการปฏิเสศกระบวนการทางประชาธิปไตยและนำไปสู่การรัฐประหารโดยคณะนายทหารที่เรียกตัวเองว่าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ที่นำโดย พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ในที่สุด กระนั้นก็ตามเมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่โดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญที่ได้รับการแต่งตั้งโดยคสช. และมีการลงประชามติในเวลาต่อมาโดยประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ลงมติไม่รับรัฐธรรมนูญฉบับนี้เฉลี่ยถึงร้อยละ 64.60 (ร้อยละ 65.47, 66.10, 62.24 ยะลา นราธิวาส ปัตตานี ตามลำดับ) ยิ่งยืนยันว่าประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นมุสลิมมีความตื่นรู้และเข้าร่วมในกระบวนการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแข็งขัน ปรากฏการณ์ทางการเมืองที่ได้กล่าวมาข้างต้นอาจนำไปสู่ข้อสรุปเบื้องต้นว่าการสร้างกติกาการอยู่ร่วมกันในระบอบประชาธิปไตยเป็นกลไกที่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปของประชาชนในพื้นที่ และถือเป็นต้นทุนทางสังคมที่มีค่ายิ่ง

การรณรงค์เพื่อไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ถือเป็นหมุดหมายที่มีนัยสำคัญในบริบทของพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่สามารถตีความได้ว่าประชาชนตระหนักถึงผลของกฎกติกาในการกำหนดวิถีชีวิตของพวกเขา โดยการรณรงค์ครั้งนี้กลุ่มผู้นำศาสนาและครูในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามมีบทบาทอย่างแข็งขันด้วยพวกเขามองว่าข้อความบางตอนในรัฐธรรมนูญอาจนำไปสู่การตีความที่ไปจำกัดหรือเป็นการสร้างอุปสรรคในการสนับสนุนการศึกษาอิสลามของเยาวชนในพื้นที่อื่นจะส่งผลต่อตัวตนและสังคมมุสลิมโดยรวม

การตระหนักรู้ถึงความสำคัญของกติกาในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมอันนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขหรือนำไปสู่ความขัดแย้งอันเป็นผลมาจากกติกานั้นนับเป็นพัฒนาการทางการเมืองของผู้นำศาสนาที่น่าสนใจยิ่ง เนื่องจากปทัสฐาน (norm) ของการมองปัญหาความขัดแย้ง สงคราม และสันติภาพของผู้นำศาสนามักได้รับอิทธิพลหรือถูกครอบงำจากคำอธิบายทางเทววิทยาเป็นหลัก เช่น แนวคิดเรื่อง ดารุลฮัรบีหรือดินแดนแห่งสงคราม การญิฮาดหรือการต่อสู้ในหนทางศาสนา กล่าวโดยสรุปคือในโลกทัศน์ของผู้นำศาสนา การเปลี่ยนแปลงมักกระทำผ่านการต่อสู้คือการญิฮาด ไม่ว่าจะเป็นการใช้กำลังหรือไม่ก็ตาม

ความคิดของผู้นำศาสนาในการร่วมกันสร้างกติกาเพื่อเป็นกลไกในการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง จึงนับได้ว่าเป็นปริมณฑลที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาว่าผู้รู้ศาสนา (อุลาม่า) ในสังคมมุสลิมนั้นเป็นกลุ่มทางสังคมที่ได้รับการเคารพนับถือเป็นพิเศษเนื่องจากความรู้ทางศาสนาที่มุสลิมถือว่ามีความเกียรติและมีคุณค่ามากกว่าความรู้ทางโลก การเป็นครู หรือการดำรงตำแหน่งอิหม่าม (ผู้นำในการปฏิบัติศาสนกิจและบริหารจัดการมัสยิด) ยิ่งทำให้ผู้รู้ ผู้นำศาสนามีตำแหน่งแห่งที่ที่มีอิทธิพลทางการเมืองในหมู่มุสลิมให้ไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง งานศึกษาบทบาทและอิทธิพลของอุลาม่าในสังคมมุสลิมจำนวนมากยืนยันถึงความจริงทางสังคมดังกล่าว³ และเมื่อเรามองไปยังประวัติศาสตร์ของสังคมมุสลิมโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของผู้นำศาสนาในการเข้าร่วมถกเถียงและร่างรัฐธรรมนูญในศูนย์กลางของโลกมุสลิมอย่างออโตมันตุรกี อิหร่าน หรือการร่วมถกเถียงในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญของมุสลิมในฟิลิปปินส์ในปี ค.ศ. 1987 อันเป็นการเปิดทาง

³เช่น Zaman, M. Quasim. (2002). The 'Ulama in contemporary Islam: custodians of change. Princeton and Oxford: Princeton University Press; Hallaq, B. Wael. (2009). Shari'ah Practice Transformations. New York. Cambridge University Press.

ไปสู่การเจรจาพูดคุยและนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่าง
รัฐบาลฟิลิปปินส์กับขบวนการ MILF และ MNLF ในมินดาเนาในเวลา
ต่อมาหรือการร่วมในกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญอินโดนีเซียของบรรดา
ผู้รู้อิสลาม ล้วนเป็นตัวอย่างที่น่าจะนำมาศึกษาสะท้อนย้อนคิด
เปรียบเทียบ ถอดบทเรียนโดยดึงต้นทุนทางสังคมที่ผู้นำศาสนาใน
สามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีอยู่จากการเข้าร่วมกระบวนการทางการเมือง
เมืองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา
เพื่อหาทางออกต่อปัญหาความขัดแย้งผ่านกระบวนการและกลไกของ
รัฐธรรมนูญโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสังคมไทยกำลังเริ่มดำเนินการไป
สู่กระบวนการแก้ไขกติกาการอยู่ร่วมกันหรือรัฐธรรมนูญอยู่ในขณะนี้

แม้มีข้อเสนอเรื่องการปกครองพิเศษในรูปแบบต่างๆ เพื่อ
แก้ไขปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนใต้ แต่ข้อเสนอเหล่านั้น
เกิดจากสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นและมักจะเลื่อนหาย
ไปกับสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงหรือการเมืองเกิดการ
เปลี่ยนหัว การมีกติกาบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาทางการเมือง
(political settlement) ของสามจังหวัดชายแดนใต้ซึ่งได้รับการ
บรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญ โดยเกิดจากการผลักดันของคนในพื้นที่และโดย
เฉพาะอย่างยิ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำศาสนาจะเป็นอีกช่องทางหนึ่งและ
เป็นช่องทางสำคัญในการแสวงหาความเห็นพ้องต้องกัน ความชอบธรรม
และดำเนินไปในแนวทางสันติวิธี ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น บทความนี้
มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาข้อถกเถียงเรื่องรัฐธรรมนูญใน
ระบบคิดทางการเมืองอิสลาม 2) เพื่อศึกษาการขับเคลื่อนการรณรงค์
เพื่อลงมติไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ของเครือข่ายผู้นำศาสนา
ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 3) เพื่อศึกษาข้อเสนอของผู้นำศาสนาใน
กระบวนการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัด
ชายแดนภาคใต้ผลการศึกษา พบว่า

รัฐธรรมนูญในความคิดทางการเมืองของมุสลิม

แนวคิดเรื่องการปกครองโดยใช้รัฐธรรมนูญ เป็นมโนทัศน์ใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในระบบคิดทางการเมืองของมุสลิมในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ทั้งในอียิปต์ อิหร่าน และออตโตมัน (ตุรกี) ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางอำนาจของโลกมุสลิม แม้สภาพสังคมและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของศูนย์กลางอำนาจเหล่านี้จะมีความแตกต่างกัน แต่รูปแบบ (pattern) การตื่นรู้ทางการเมืองของผู้คนมีลักษณะไปในทิศทางเดียวกัน คือ เกิดการวิพากษ์ระบอบการเมืองการปกครองที่ใช้อำนาจโดยคนๆ เดียว (despotic rule) โดยกระแสคลื่นทางความคิดของผู้คนได้ก่อตัวขึ้นเพื่อเรียกร้องไปสู่ระบอบการปกครองที่ใช้รัฐธรรมนูญ (Enayat, H., 2006, p. 242) และต้องการรัฐบาลซึ่งสะท้อนเจตนารมณ์ของประชาชน (El-Affendi, A., 2010, p. 11)

เมื่ออาณาจักรมุสลิมออตโตมัน (the Ottoman Empire) ซึ่งปกครองโดยซุลต่าน (sultan) ค่อยๆ เสื่อมถอยลงหลังจากที่เผชิญกับความท้าทายจากมหาอำนาจตะวันตกซึ่งได้รุกคืบเข้ามายึดครองทั้งดินแดนและเส้นทางการค้าที่เคยครอบครองโดยออตโตมัน อาณาจักรที่ใหญ่โตแต่ระบอบการปกครองยังคงยึดตามแบบจารีตจึงไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการเมื่อต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความท้าทายของโลกสมัยใหม่ การใช้อำนาจของตามอำเภอใจ (despotic rule) ของซุลต่าน ตลอดจนการคอร์รัปชันที่แพร่หลายและเรื้อรังในอาณาจักรที่ครอบคลุมพื้นที่ 1 ใน 3 ของโลกแห่งนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ปัญญาชนและชนชั้นนำ เช่น Ziya Pasha (ค.ศ.1829-1880) Namik Kemal (ค.ศ.1840-1888) Ibrahim Sinasi (ค.ศ.1826-1871) และกลุ่มนายทหารหนุ่มที่เรียกว่ายังเติร์ก (Young Turk) ค่อยๆ ก่อตัวเข้มแข็งขึ้นและผลักดันให้เกิดการปฏิรูประบอบการปกครอง กลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้เป็นผู้ที่เคยไปศึกษาในประเทศยุโรป จึงคุ้นเคยกับความคิดทางการเมือง วิถีชีวิตและความเจริญก้าวหน้า

ของยุโรปเป็นอย่างดี เมื่อมองสะท้อนย้อนคิดกลับมายังอดีตมัน พวกเขาได้ข้อสรุปว่าเคล็ดลับความสำเร็จของยุโรปนั้นไม่ใช่แค่เพียงการค้นพบทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเท่านั้นหากแต่ยุโรปเจริญก้าวหน้าก็เพราะยุโรปได้พัฒนาระบบการจัดการทางการเมือง (political organization) อย่างมีประสิทธิภาพ กระนั้นก็ตามแม้กลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าและยังเติร์กจะชื่นชมต่อวิถีของตะวันตกและต้องการให้ออตโตมันเข้าสู่โลกสมัยใหม่อย่างมั่นคง แต่พวกเขายังคงตระหนักถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ออตโตมันในฐานะที่เป็นอาณาจักรมุสลิม และด้วยตัวพวกเขาเองก็เป็นมุสลิมที่ยึดมั่นในศาสนาอิสลามและยังคงยึดถือคุณค่าทางศาสนาไว้อย่างมั่นคง ประกอบกับเมื่อพิจารณาว่าอิสลามยังคงครองฐานคิดของประชาชนและชนชั้นผู้รู้ทางศาสนาด้วยแล้ว แนวทางการปฏิรูปจึงต้องดำเนินไปอย่างระมัดระวัง คือต้องไม่ละทิ้งอิสลามเพื่อแลกกับวิถีความก้าวหน้าของตะวันตก การนำเอาแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยและสถาบันทางประชาธิปไตยเช่นรัฐสภาของตะวันตกเข้ามาแทนที่ระบอบเดิมจึงต้องไม่เป็นการนำสิ่งใหม่ที่แปลกปลอมเข้ามาสู่ศาสนาอิสลาม หากแต่ต้องดำเนินการในลักษณะของการปฏิรูปเพื่อกลับไปสู่จิตวิญญาณที่แท้จริงของ (คำสอน) ของอิสลาม ระบบรัฐสภาจึงได้รับการอธิบายโดยปัญญาชนปฏิรูปด้วยการใช้แนวคิดอิสลามเป็นกรอบอ้างอิง โดยข้อถกเถียงของฝ่ายปฏิรูปคือ รัฐสภาเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ชูรอ (ปรึกษาหารือ) ซึ่งสถาบันชูรอเป็นสถาบันทางการเมืองในยุคต้นของอิสลาม) ฝ่ายปฏิรูปชี้ว่าการนำสถาบันทางการเมืองแบบรัฐสภาซึ่งถูกบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญคือการกลับไปสู่จิตวิญญาณของอิสลามนั่นเอง

ต่อมาเมื่อมีอำนาจมากขึ้น ขบวนการปฏิรูปที่นำโดยกลุ่มยังเติร์กจึงดำเนินการปลดซุลต่านอับดุลอาซิซ (Abdulaziz: ครองราชย์ ค.ศ.1861-1876) และเมื่อซุลต่านอับดุลฮามิดที่ 2 (Abdulhamid II: ครองราชย์ ค.ศ.1876-1909) ขึ้นครองราชย์กลุ่มเหล่านี้จึงใช้อำนาจ

กดดันให้ซุลต่านอับดุลอะมิดนำเอาระบบการปกครองแบบรัฐธรรมนูญมาใช้โดยกำหนดให้มีรัฐสภาที่สมาชิกมาจากการเลือกตั้งอันเป็นตัวแทนของชาวมุสลิม ชาวคริสต์และชาวยิวเพื่อป้องกันการเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในจากมหาอำนาจยุโรปที่มักอ้างว่า เข้ามาเพื่อปกป้องชนกลุ่มน้อยทางศาสนาในอาณาจักรออตโตมัน (Hourani, A., 2013, p. 39) ซุลต่านอับดุลอะมิดยินยอมตามความต้องการของฝ่ายปฏิรูป และได้ลงนามประกาศใช้รัฐธรรมนูญในวันที่ 23 ธันวาคม ค.ศ.1867 รัฐธรรมนูญฉบับนี้ร่างขึ้นโดยฝ่ายปฏิรูปซึ่งได้นำเอาระบบสภาคู่มาใช้ กล่าวคือมีสมาชิกวุฒิสภา (Senate) ที่มาจากการแต่งตั้งของซุลต่าน และสมาชิกสภาผู้ช่วย (Chamber of Deputies) ที่มาจากการเลือกของคณะผู้เลือกตั้งซึ่งได้รับการเลือกมาจากประชาชน ซุลต่านอับดุลอะมิดได้เปิดรัฐสภาในวันที่ 19 มีนาคม ค.ศ.1877 (Rogan, E., 2015, p. 2)

เนื่องจากอิสลามเป็นศาสนาประจำอาณาจักร ก่อนหน้าที่จะมีรัฐธรรมนูญชาวมุสลิมจึงได้รับสิทธิทางการเมืองเหนือศาสนาอื่น แต่รัฐก็ได้ให้อำนาจชนกลุ่มน้อยทางศาสนาปกครองตนเองทั้งในเรื่องข้อปฏิบัติทางศาสนาและเรื่องทางแพ่ง (civil case) (Hourani, A., 2013, p. 30) ขณะที่เนื้อหาของรัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นการปฏิวัติความคิดเรื่องสิทธิกล่าวคือกำหนดให้ประชาชนที่อยู่ภายใต้อาณาจักรฯ มีสิทธิเท่าเทียมกันโดยไม่คำนึงถึงศาสนา รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังบัญญัติให้ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการเข้าไปทำหน้าที่สมาชิกสภาฯ (ซึ่งก่อนหน้านี้ชนกลุ่มน้อยทางศาสนาได้ถูกกีดกันไม่ให้เข้ามามีตำแหน่งทางการเมือง) นอกจากนั้นยังมีกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญที่เรียกว่ากฎหมายสัญชาติ (Nationality Law) ซึ่งบัญญัติให้ประชาชนออตโตมันมีสถานะความเป็นพลเมืองเท่าเทียมกันอีกด้วย

การถกเถียงเรื่องระบอบการปกครองโดยใช้รัฐธรรมนูญมาถึงจุดเปลี่ยนเมื่อออตโตมันพ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 1 อันนำไปสู่การยกเลิกระบอบการปกครองในรูปแบบคิลาฟะฮ์ (Khilafah)⁴ ซึ่งเป็นระบอบที่ซุลต่านเป็นผู้นำทางการเมืองในทางการสืบสายเลือดโดยอ้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจปกครองของคอลีฟะฮ์หรือกาหลิบ อย่างไรก็ตามการยกเลิกระบอบการปกครองและสถาบันการเมืองเก่าแก่ที่มีอายุกว่า 500 ปีย่อมไม่ใช่เรื่องง่าย เนื่องจากผู้คนยังคงจินตนาการถึงฐานะความเป็นผู้นำโลกมุสลิมของคอลีฟะฮ์เช่นเดียวกับฐานะความเป็นผู้นำของพระสันตะปาปาในจาริตของคatholic⁵ การต่อต้านจากผู้นำทางศาสนาและเครือข่ายสถาบันในระบอบจาริตซึ่งผูกโยงอยู่กับผลประโยชน์จากอำนาจเดิมของซุลต่านจึงมีความเข้มข้นขึ้น การปะทะกันทางความคิดได้ปะทุขึ้นอย่างแพร่หลายและดุเดือด หนึ่งในนั้นมาจาก Mustapha Kemal (ค.ศ.1881-1938) ผู้นำกลุ่มยังเติร์กและผู้สถาปนารัฐตุรกีสมัยใหม่ที่ชื่อว่า

ระบอบที่เรียกว่า คิลาฟะฮ์ (ในอดีต) หมายถึงการมี
รัฐบาลและการบริหารจัดการ ตัวผู้นำทางการเมืองที่
เรียกตัวเองว่าคอลีฟะฮ์ (หรือกาหลิบ) ที่อ้างว่าเป็นผู้นำ

⁴รายละเอียดเกี่ยวกับระบอบการปกครองแบบคิลาฟะฮ์ โปรดดู มุฮัมหมัดอิลยาส หน้า
ปรั้ง (2566). ความคิดทางการเมืองอิสลาม: กำเนิด พัฒนาการ และข้อถกเถียงในปัจจุบัน.
กรุงเทพฯ: ปาตานี พอร์ม.

⁵แม้โรมันจะล่มสลายไปหลายศตวรรษก่อนหน้าแต่จินตนาการของตะวันตกในฐานะผู้สืบทอด
ความเป็นผู้นำของอาณาจักรโรมันอันยิ่งใหญ่ยังคงครอบงำสภาวะจิตใจของชาวตะวันตก
จินตนาการดังกล่าวยังคงมีอิทธิพลต่อเนื่องสืบมาจนกระทั่งก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 โดย
แสดงออกมาในรูปของการตั้งชื่อตำแหน่งผู้นำในเยอรมัน เช่น Kaiser และ Czar ซึ่งทั้ง
2 ตำแหน่งดังกล่าวมาจาก Caesar ของอาณาจักรโรมัน ในโลกมุสลิมก็เช่นเดียวกัน โดย
การปกครองในระบอบคิลาฟะฮ์ในฐานะระบอบที่สมบูรณ์และผู้นำของมุสลิมทั้งโลกได้
ครอบงำจินตนาการของมุสลิมตลอดมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยมุสลิมบางกลุ่มถึงกับ
เคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูระบอบคอลีฟะฮ์ขึ้นมาใหม่ เช่น ขบวนการไอซิส ที่นำโดย อัลแบกดาดี

ระบอบที่เรียกว่า คิลาฟะฮ์ (ในอดีต) หมายถึงการมีรัฐบาลและการบริหารจัดการ ตัวผู้นำทางการเมืองที่เรียกตัวเองว่าคอลลีฟะฮ์ (หรือกาหลิบ) ที่อ้างว่าเป็นผู้นำของมุสลิมทั่วโลกและต้องการปกครองชาติมุสลิมทั่วโลกย่อมพบว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะปกครองหรือบริหารจัดการ (กิจการของมุสลิมทั่วโลก) ข้าพเจ้าสารภาพว่าในสภาพการณ์ปัจจุบัน ถ้ามีใครแต่งตั้งข้าพเจ้าให้เป็นคอลลีฟะฮ์ ข้าพเจ้าย่อมต้องขอลาออกอย่างแน่นอนเมื่อเราย้อนกลับไปดูข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ เราจะพบว่าชาวอาหรับได้สถาปนาระบอบคิลาฟะฮ์ขึ้นที่แบกแดด และชาวอาหรับก็ได้สถาปนาระบอบคิลาฟะฮ์เช่นเดียวกันนี้ที่ คอร์โดวา (สเปน) และเราพบว่าทั้งเปอร์เซีย อีฟกัน หรือมุสลิมในแอฟริกา ต่างก็ไม่เคยยอมรับหรือขึ้นตรงต่อองค์คอลลีฟะฮ์ที่มีฐานอำนาจอยู่ที่คอนสแตนติโนเปิ้ล (ตุรกี) ความคิดในเรื่ององค์คอลลีฟะฮ์ที่เป็นผู้นำหนึ่งเดียวมีอำนาจสูงสุดปกครองทั่วโลกมุสลิมเป็นความคิดที่มาจากหนังสือที่แต่งขึ้นมิได้มาจากสภาพความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ องค์คอลลีฟะฮ์ไม่เคยมีอำนาจหรือใช้อำนาจในลักษณะเดียวกันกับการมีอำนาจและการใช้อำนาจทางศาสนาของพระสันตะปาปา (โป๊ป) ในจารีตของคาทอลิก ศาสนาอิสลามของเราไม่มีข้อบังคับหรือระบบคิดตั้งเช่นศาสนาคริสต์ (ที่อำนาจทางศาสนาจะต้องผ่านตัวผู้นำศาสนาดังเช่นโป๊ป) (Enayat, H., 2006, p.80-81)

การมาถึงจุดที่ระบอบคอลิฟะฮ์ที่มีอำนาจตัดสินใจคนเดียว
ไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ในโลกสมัยใหม่ทำให้มุสลิมต้องหันไปสู่การ
ปกครองในลักษณะรัฐธรรมนูญหรือรัฐธรรมนูญนิยม (constitutionalism)

การปกครองในลักษณะรัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญนิยมหรือการปกครองโดยใช้รัฐธรรมนูญมิได้เป็น
สิ่งเดียวกันกับประชาธิปไตย เนื่องจากการปกครองแบบเผด็จการก็
สามารถใช้รัฐธรรมนูญได้ อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญเป็นเงื่อนไขสำคัญ
เบื้องต้นในการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยหลักการสำคัญของ
การปกครองโดยใช้รัฐธรรมนูญคือ การดำเนินการทางสังคมนั้นต้องอยู่
ภายใต้กรอบกฎหมายแห่งรัฐที่ใช้บังคับทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง
ซึ่งกฎหมายดังกล่าวคือรัฐธรรมนูญนั่นเอง (Gordon, Scott, 1999,
p. 240) ในขณะที่ระบอบการปกครองแบบกษัตริย์หรือ ชูลต่านหรือคอลิ
ฟะฮ์ซึ่งดำเนินการมาอย่างยาวนานในโลกมุสลิมนั้น ผู้ปกครองมีอำนาจ
ตามอำเภอใจสามารถตัดสินใจสั่งการได้ในทุกเรื่อง ทุกที่ ทุกเวลาโดยไม่
ต้องอยู่ภายใต้กฎหมาย (legibus solutus)⁶ ซึ่งลักษณะการใช้อำนาจ
โดยไม่จำกัดนี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับเฉพาะตัวผู้นำหรือกษัตริย์เท่านั้นแต่เกิด
ขึ้นเป็นปทัสถานทั่วทั้งสังคมจากชั้นบนสุดจนถึงชั้นล่างสุด กล่าวคือผู้มี
อำนาจที่ลดหลั่นลงไปสามารถใช้อำนาจตามอำเภอใจในการสั่งการผู้อยู่
ใต้อำนาจได้โดยไม่ถูกจำกัดด้วยกฎหมาย (ที่ใช้บังคับกับทุกคนในสังคม)
(Ansary, T., 2009, p. 277) แต่ในระบอบรัฐธรรมนูญนั้น รัฐธรรมนูญคือ
กฎหมายที่กำหนดว่าใครในสังคมเป็นผู้มีอำนาจและอำนาจนั้นถูกกำกับ
ด้วยเงื่อนไขอะไร กล่าวคือ ในทางการเมืองการปกครองการตัดสินใจ
นั้นต้องมีกฎหมายให้อำนาจ และอำนาจนั้นมีการวางข้อกำหนดหรือ

⁶ ศัพท์กฎหมายภาษาละติน แปลว่าได้รับการปลดปล่อยพ้นจากกฎหมาย ไม่ผูกมัด
โดยกฎหมาย

เงื่อนไขในการใช้ หรือกล่าวอย่างสรุปคือ รัฐธรรมนูญมีกลไกที่สกัดกัน หรือกีดขวางการใช้อำนาจโดยพลการหรือไม่ชอบธรรม รวมทั้งป้องกันการฉวยใช้อำนาจโดยมิชอบหรือผิดกฎหมาย (นอร์แบ็ต บ็อบบิโอ, 2558, น.18) การปกครองโดยรัฐธรรมนูญนั้นผู้นำจะใช้อำนาจในเรื่องใดได้ก็ต่อเมื่อกฎหมายรัฐธรรมนูญได้ให้อำนาจเอาไว้แน่นอน บูมอรี ยีหมะ (2561, น. 4-5) ชี้ว่า “แนวคิดรัฐธรรมนูญนิยม คือการจัดทำรัฐธรรมนูญเป็นลายลักษณ์อักษรที่บัญญัติให้มีกลไกในการจำกัดอำนาจของรัฐเพื่อเป็นหลักประกันไม่ให้รัฐใช้อำนาจเกินเลยจนส่งผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน”

กล่าวสำหรับอิหร่านซึ่งเป็นศูนย์กลางของโลกมุสลิม ชีอะฮ์ เหตุการณ์ที่นำไปสู่การก่อตัวขึ้นของระบอบการปกครองโดยใช้รัฐธรรมนูญในอิหร่านเกิดขึ้นในปี ค.ศ.1890 เมื่อประชาชน พ่อค้า และผู้นำศาสนารวมตัวกันประท้วงเนื่องจากไม่พอใจที่กษัตริย์ Nasir al-Din Shah (ครองราชย์ ค.ศ.1848-1896) มอบสัมปทานกิจการยาสูบ ทั้งการปลูก การขาย และการส่งออกเป็นเวลา 50 ปี แก่อังกฤษโดยที่ผลประโยชน์ตกเป็นของผู้รับสัมปทานและกษัตริย์ขณะที่ประชาชนไม่ได้รับประโยชน์ซ้ำเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบยังถูกบีบให้ขายยาสูบในราคาถูกแก่อังกฤษ แม้ในท้ายที่สุดกษัตริย์ Nasir al-Din Shah ได้ยอมยกเลิกสัมปทาน แต่เหตุการณ์นี้นำไปสู่การเคลื่อนไหวต่อไปเพื่อให้มีรัฐธรรมนูญและรัฐสภาเพื่อจำกัดอำนาจของกษัตริย์ การต่อสู้และถกเถียงถึงความถูกต้องชอบธรรมของระบอบรัฐธรรมนูญในระบบคิดอิสลามจึงเริ่มดุเดือดขึ้นโดยฝ่ายกษัตริย์ได้ร่วมมือกับนักวิชาการศาสนาอิสลามสายจารีตออกคำวินิจฉัยทางศาสนาว่า ระบอบรัฐธรรมนูญนั้นไม่ใช่อิสลาม และอิหร่านมีรัฐธรรมนูญอยู่แล้วนั่นคือชะรีอะฮ์ ฝ่ายกษัตริย์ยังได้โจมตีระบอบประชาธิปไตยอีกด้วยโดยชี้ว่าระบอบประชาธิปไตยไม่มีในอิสลาม อิสลามอนุญาตเฉพาะระบอบกษัตริย์เท่านั้น

ข้อถกเถียงทางเทววิทยาที่สนับสนุนให้ประชาชนเข้ามา
ควบคุมระบอบการเมืองผ่านรัฐธรรมนุญมาจาก มุฮัมหมัดฮุสเซน นาอีนี
(Muhammad Hussain Na'ini: ค.ศ.1860-1936) (อ้างถึงใน Kurzman,
Kurzman, C., 2002, p. 119) นักวิชาการศาสนาคนสำคัญของสำนักคิด
ชีอะฮ์เชื่อว่า เนื่องจากอิหม่ามยังคงดำรงอยู่ในสภาพเร้นกาย⁷ และด้วย
ความเชื่อที่ยืนยันว่าอำนาจอื่นที่ไม่ได้มาจากอิหม่ามนั้นเป็นอำนาจ
ที่มีข้อผิดพลาดได้ (fallible) ดังนั้นอำนาจของผู้นำในปัจจุบันย่อมมี
ข้อผิดพลาด และข้อผิดพลาดนั้นสามารถชดเชยได้ด้วยการมีรัฐธรรมนุญ
เพื่อจำกัดและตรวจสอบอำนาจโดยรัฐสภาที่มาจากประชาชนนาอีนี
ปฏิเสธข้อโต้เถียงของนักวิชาการศาสนาฝ่ายอนุรักษนิยมที่นำโดย
เชค ฟัซลุลเลาะห์ นูรี (Fazlullah Nuri: ค.ศ.1843-1909) ที่เห็นว่าการ
ให้เสรีภาพแก่ประชาชนจะนำไปสู่การละทิ้งศาสนา นาอีนีชี้ว่า เสรีภาพ
ของบุคคลเป็นหลักการพื้นฐานและเป็นเงื่อนไขสำคัญของการปฏิบัติ
ตามชาร์อะฮ์ กล่าวคือชาร์อะฮ์ใช้บังคับกับเสรีชน เสรีภาพจึงเป็นส่วน
ประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้ (part and parcel) ของชาร์อะฮ์ ในทาง
ตรงข้ามการขู่เข็ญและการใช้กำลังเข้าบังคับจากเผด็จการต่างหากที่
ขัดกับชาร์อะฮ์ การกระทำเช่นนั้นเปรียบเหมือนการกราบไถบูชาเจว็ด
ซึ่งเป็นบาปหนักในอิสลาม (Kurzman, C., 2002, p. 119)

⁷คือสภาพที่อยู่นอกเหนือจากการรับรู้ในระบบผัสสะของมนุษย์ เป็นแนวคิด
เชิงรหัสยนิยม (mysticism); ดูแนวคิดเรื่องอิหม่ามในระบบความคิดทางการเมือง
มุสลิมชีอะฮ์ได้ที่ มุฮัมหมัดอิลยาส หนัาปรัง (2565). แนวคิดทางการเมือง
อิสลาม: กำเนิด พัฒนาการ และข้อถกเถียงในปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: ปาตานี ฟอรัม.

⁸ตรวจสอบอิสลามหรือวิถีของอิสลามประกอบไปด้วยโลกทัศน์ ระบบมาตรฐานทางจริยธรรม
การยกระดับจิตวิญญาณ กฎหมายอิสลาม ระบบความเชื่อ วัตรปฏิบัติทางศาสนกิจ
องค์ประกอบทั้งหมดเหล่านี้มีลักษณะบูรณาการเป็นองค์รวมไม่แยกออกจากกัน

การต่อสู้ทางความคิดระหว่างฝ่ายนิยมกษัตริย์และฝ่ายที่ต้องการนำเอาระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐสภามาใช้เพื่อจำกัดอำนาจของกษัตริย์ได้ดำเนินต่อเนื่องนานเกือบสองทศวรรษ โดยเมื่อระบอบกษัตริย์ตกต่ำลงจากความไร้ประสิทธิภาพเนื่องจากไม่สามารถแก้ปัญหาที่อิหร่านกำลังเผชิญกับความท้าทายในโลกสมัยใหม่ได้ และในท้ายที่สุดเมื่อกลุ่มมุสลิมหัวก้าวหน้าได้รับความนิยมจากประชาชนซึ่งให้การตอบรับอย่างล้นหลามต่อการเรียกร้องให้มีรัฐบาลที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Enayat, H., 2006, p. 244) กษัตริย์ Muzaffar al-Din (ครองราชย์ ค.ศ.1896-1907) จึงยินยอมให้มีรัฐธรรมนูญและนำเอาระบบรัฐสภามาใช้ โดยภายในเวลา 2 ปีรัฐสภาซึ่งมีชื่อเรียกว่า มัจญลิส (Majles) ได้ออกกฎหมายจำนวนหลายฉบับซึ่งมีเนื้อหาที่เป็นการวางรากฐาน เสรีภาพในการพูด เสรีภาพในการสื่อสาร ตีพิมพ์ ตลอดจนเสรีภาพและสิทธิของประชาชนอิหร่าน

คลื่นอิทธิพลของการถกเถียงเรื่องรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นในศูนย์กลางทางการเมืองการปกครองของโลกมุสลิมทั้งในออตโตมันตุรกีและอิหร่านได้ถาโถมสู่ประเทศอื่นๆ ในโลกมุสลิมที่กำลังต่อสู้กับเจ้าอาณานิคมเพื่อปลดปล่อยตัวเองเป็นอิสระโดยประเทศที่กำลังก่อตัวขึ้นนี้กำลังค้นหารูปแบบการปกครองเป็นของตนเอง ประกอบกับเมื่อการปกครองโดยผู้นำคนเดียวซึ่งครอบงำจินตนาการทางการเมืองของมุสลิมมาช้านานได้ล่มสลายลง และเจ้าอาณานิคมได้วางระบบราชการโดยทำลายระบอบจารีตดั้งเดิมทิ้งไป ทำให้สังคมมุสลิมจำต้องอำแขนับระบบรัฐสมัยใหม่ที่มีการปกครองโดยรัฐธรรมนูญไปโดยปริยาย กรณีที่กล่าวมานี้เกิดขึ้นทั้งในมาเลเซียซึ่งมีการร่างรัฐธรรมนูญให้ชุดท่านอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญโดยมีอำนาจดูแลศาสนาแต่อำนาจการบริหารประเทศเป็นของรัฐบาลและรัฐสภา ขณะที่อินโดนีเซียซึ่งเป็นประเทศที่มีประชากรมุสลิมมากที่สุดในโลกและต่อสู้กับเจ้าอาณานิคมดัตช์มาอย่างยาวนานได้มีความพยายามในการจัดตั้งรัฐอิสลาม แต่ท้ายที่สุดกลุ่มมุสลิมต้อง

ยินยอมเข้าสู่กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อจัดสรรอำนาจและสถาบัน
การเมืองที่เปิดกว้างแก่ความเชื่อและชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ส่วนในประเทศ
อินเดียเมื่อปากีสถานแยกตัวออกไปทำให้มุสลิมกลายเป็นชนกลุ่มน้อย
และเมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญกลุ่มมุสลิมจึงได้เข้าร่วมและสามารถ
ผลักดันให้มีรัฐธรรมนูญที่รับประกันสิทธิและเสรีภาพของมุสลิมในอินเดีย

เราอาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการทัศนคติความ
คิดทางการเมืองของมุสลิมจากระบอบผู้นำที่เป็นผู้มีอำนาจสั่งการ
แก้ไขปัญหา โดยมีสมมุติฐานว่าถ้าผู้นำเป็นคนดี มีศีลธรรม (virtuous
ruler) จะสามารถแก้ไขปัญหาทางการเมืองและปัญหาอื่นๆ ในสังคมไป
สู่ระบอบการจัดการสถาบันทางการเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นการ
แก้ไขปัญหาทางการเมืองและปัญหาต่างๆ ในเชิงสถาบันแทนการพึ่งพิง
ตัวผู้นำ กล่าวอย่างสรุปคือ ในอดีตนั้นเมื่อเกิดปัญหาทางการเมืองขึ้นเช่น
ปัญหาชนกลุ่มน้อย (ซึ่งเป็นปัญหาหลักที่การศึกษาชิ้นนี้ให้ความสนใจ)
ตัวผู้นำจะเป็นผู้คิดหาวิธีการในการแก้ปัญหา (ซึ่งอาจมีคำแนะนำจาก
คณะที่ปรึกษา) โดยความคิด (ideo) ของวิธีการดังกล่าวอาจมาจากหลัก
การทางศาสนา หรือจารีตประเพณี โดยภาพรวมแล้วการแก้ไขปัญหา มัก
เป็นไปในลักษณะของการใช้กำลังปราบปรามและแต่งตั้งเจ้าหน้าที่จาก
รัฐบาลเพื่อควบคุมดูแล หรือที่เรียกว่ากระบวนการรวบอำนาจและสั่งการ
จากส่วนกลาง (centralization) ขณะที่การแก้ไขปัญหาในเชิงสถาบันต่อ
ปัญหาชนกลุ่มน้อย เช่นการกระจายอำนาจแก่ชนกลุ่มน้อยให้สามารถ
ปกครองตนเอง หรือการกำหนดหน้าที่ สิทธิ เสรีภาพ ของชนกลุ่มน้อย
ไว้ในรัฐธรรมนูญ และมีสถาบันที่คอยตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐและ
การใช้สิทธิเสรีภาพของชนกลุ่มน้อยตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญยังไม่
เป็นที่รู้จักมากนัก

ภายใต้ระบอบการปกครองของการเมืองแบบผู้นำคนเดียว
(despotic rule) ระบบคิดของมุสลิมผู้ถูกปกครองโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
มุสลิมชนกลุ่มน้อยซึ่งถูกกดขี่จากระบอบการปกครองดังกล่าวมักแก้ไข

ปัญหาทางการเมืองด้วยกระบวนการทัศน์ของการต่อสู้หรือญิฮาด เนื่องจากผู้นำคือผู้สั่งการและเป็นผู้ที่คอยรักษาระบบการปกครองให้ดำเนินไปได้ การโค่นอำนาจของผู้นำคือการทำลายระบบที่อยู่ยุติธรรมเพื่อสถาปนา ระบบในจินตนาการที่มีความยุติธรรมกว่า (ซึ่งเป็นระบบผู้นำอีกเช่นกัน) โดยมุสลิมมีการสร้างความชอบธรรมให้กับการเรียกร้องไปสู่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยภาษาของศาสนาหรือเทววิทยา เช่น ญิฮาด (ต่อสู้) กับ ตอฆูต (ทรวาญ) เพื่อได้ ชะฮีด (เสียชีวิตในหนทางของศาสนา)

เมื่อขบวนการชาตินิยมที่กำลังต่อสู้เพื่อปลดปล่อยจากการยึดครองของเจ้าอาณานิคมในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 มีความเข้มแข็งขึ้น มโนทัศน์เรื่องการต่อสู้เพื่อมาตุภูมิซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของความเป็นชาติ (nationhood) ในรัฐชาติสมัยใหม่ก็ได้รับการผนวกให้เป็นภาระหน้าที่ทางศาสนาด้วยเช่นกัน ดังคำพูด ของเชควันอะห์หมัด อัลฟาฏอนี (พ.ศ.2399-2451) ผู้รู้ทางศาสนา (อุลาม่าห์) คนสำคัญของปาตานี ซึ่งมีชีวิตอยู่ช่วงปลายของการปกครองของซุลต่านอับดุลฮามิด ที่กล่าวว่า

จำเป็นต่อบุคคลที่บรรลุนิติภาวะทุกคนต้องดูแลตนเองและผู้อยู่ใต้การปกครองในกรณีต่อไปนี้ การปฏิบัติตามกฎหมายอิสลามตามศาสนบัญญัติ การปกป้องศาสนา ชีวิตของตนเอง ทรัพย์สิน ชาติพันธุ์ สติปัญญาและเกียรติยศ และจำเป็นต้องพิทักษ์รักษา มาตุภูมิ เพื่อให้ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปด้วยดี และต้องมีรัฐบาลที่บริหารการเมืองที่ดีเยี่ยม (อ้างถึงใน อิสมาแอล เบญจสมิทธิ, 2551, น. 217)

การ “พิทักษ์รักษามาตุภูมิเพื่อสถาปนารัฐบาลที่บริหารการ
เมืองที่ดีเยี่ยม” ย่อมเป็นจินตนาการทางการเมืองของเขควันอะห์หมัด
อัลฟาฏอนี ที่สนับสนุนให้ขบวนการของชาวมลายูปาตานีต่อสู้ (กับรัฐไทย)
เพื่อสถาปนาอำนาจอริฐของชาวปาตานีขึ้น กระบวนทัศน์การต่อสู้เพื่อ
สถาปนาอำนาจอริฐนี้ (ในกรณีของมุสลิมคือจินตนาการรัฐอิสลามใน
ลักษณะต่าง ๆ) เป็นกระบวนทัศน์ที่มีอิทธิพลต่อการก่อเกิดพัฒนาการ
และการคงอยู่ของขบวนการต่อสู้ของชาวปาตานีต่อเนื่องมาจนถึงกระทั่ง
ปัจจุบัน

กระนั้นก็ตามแม้ความคิดในเรื่องการต่อสู้เพื่อสถาปนารัฐขึ้นจะ
กลายเป็นกระแสหลักของขบวนการต่อสู้ของชาวปาตานี แต่ความคิดใน
เชิงการเข้าร่วมในกระบวนการทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างใน
เชิงสถาบันก็เริ่มมีที่ทางขึ้นเมื่อฮัจญีสุหลง บินอับดุลกอเดร์ (พ.ศ. 2438-
2497) ซึ่งเป็นนักการศาสนาแนวปฏิรูปได้ปฏิสัมพันธ์กับคณะราษฎรโดย
เฉพาะอย่างยิ่งพระยาพลพลพยุหเสนา และเมื่อเกิดการเลือกตั้งในปี
พ.ศ.2489 ฮัจญีสุหลงก็เข้าร่วมสนับสนุนผู้สมัคร เจริญ สืบแสง (พ.ศ.
2445-2512) อย่างแข็งขัน พัฒนาการทางความคิดการเปลี่ยนแปลง
เชิงสถาบันเพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมมลายูปาตานีได้ก้าวไปอีกขั้น
เมื่อ ฮัจญี สุหลง ได้เสนอข้อเรียกร้อง 7 ข้อ¹ ซึ่งเป็นการเรียกร้องสู่
การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง หนึ่งในนั้นคือ “ขอให้มึบุคคลซึ่งเป็น
ผู้นำที่นับถือศาสนาอิสลามที่กำเนิดใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้
(ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล) ด้วยการคัดเลือกจากการออก

¹รายละเอียดและการวิเคราะห์ข้อเรียกร้อง 7 ข้อของ ฮัจญีสุหลง โปรดดู โชคชัย วงศ์ธานี,
“ถอดรื้อวาทกรรม ‘ข้อเรียกร้องฮัจญีสุหลง’ ความขัดแย้งจากอคติและการตีความคำร้อง
ขอแห่งประวัติศาสตร์ยุคปัตตานี”, ใน Proceedings of the International Conference
on the Phantasm in Southern Thailand: Historical Writings on Patani and the Islamic
World, Patrick Jory and Jirawat Saengthong eds., Vol. 1, p.411-466.

เสียงของพลเมืองใน 4 จังหวัดดังกล่าว โดยให้เขามีอำนาจเต็ม” (โชคชัย วงศ์ธานี, 2009, น. 432) เจมส์ โอเกีย (อ้างใน อิมรอน ซาเหาะ และ ยาสมิน ซัตตาร์, 2563, น. 46) ขี้ว่า “การที่หะยีสุหลงสนับสนุนนักการเมืองเป็นการชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่หะยีสุหลงกำลังเคลื่อนไหวหรือเรียกร้องของหะยี สุหลงนั้น เขาหวังที่จะใช้รัฐสภาในการให้ได้มาซึ่งเป้าหมายที่วางไว้”

เมื่อฮัจญีสุหลงโดนจับในข้อหาเป็นกบฏทำให้บรรยากาศของการเข้าร่วมในกระบวนการทางการเมืองของชาวมลายูปาตานีมีความยากลำบากขึ้น ความกลัวได้ปกคลุมไปทั่วเนื่องจากผู้นำศาสนาหลายคนถูกสังหารหรือถูกอุ้มหายไปประกอบกับบรรยากาศทางการเมืองในขณะนั้นมีความเป็นเผด็จการอำนาจนิยมมีการปราบปรามผู้เห็นต่างด้วยกฎหมายการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ โดยกฎหมายฉบับนี้ให้อำนาจลงโทษใครก็ตามที่สงสัยหรือมีความเกี่ยวข้องกับการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ซึ่งหมายรวมถึงขบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วย (สุรียา สะนิวา, 2554, น. 49)

อย่างไรก็ตามบรรยากาศทางการเมืองได้เปลี่ยนไปในช่วงต้นทศวรรษ 2520 เมื่อพล อ. เปรม ติณสูลานนท์ (ครองอำนาจปี พ.ศ. 2523-2531) ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี และได้เซ็นนโยบาย 26/23 โดยนำแนวทางการเมืองนำการทหารมาใช้ทำให้บรรยากาศการเมืองและการมีส่วนร่วมในกระบวนการทางประชาธิปไตยเปิดกว้างขึ้น เปิดโอกาสให้มีการรวมกลุ่มทางการเมืองของชาวมลายูมุสลิมเพื่อหันมาสู่การต่อสู้ทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย นี่เองเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งกลุ่มวะดะห์ ในปี พ.ศ. 2529 ซึ่งกลุ่มนี้ได้กลายเป็นกลุ่มที่ทรงพลังในการขับเคลื่อนวาระทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมในจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างตามกระบวนการของประชาธิปไตยในทศวรรษต่อมา โดยเมื่อมีการร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 กลุ่มวะดะห์ซึ่งร่วมรัฐบาลและผู้นำกลุ่มคือ วันมูฮัมหมัดนอร์

มะทา ดำรงตำแหน่งประธานรัฐสภาได้ทำการผลักดันให้เกิดธนาคาร
อิสลาม เปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติว่าด้วยการบริหารกิจการอิสลาม
ปรับปรุงระบบการศึกษาศาสนาในระดับเด็กเล็ก (ตาดีกา) (นัจมุดดิน
อูมา, 2553, น. 50)

**การเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันไม่ให้อำนาจรัฐธรรมนูญพ.ศ. 2560: บทบาท
ของผู้นำศาสนา**

ร่างรัฐธรรมนูญที่ร่างโดยคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญที่ได้รับการ
แต่งตั้งโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) ได้รับการ
การวิพากษ์วิจารณ์อย่างหนักทั้งในเชิงเนื้อหาที่ไม่เป็นประชาธิปไตย และ
ในเชิงการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม
ในการยกร่าง คณะรัฐประหารที่นำโดย พล.อ. ประยุทธ์ จันทร์โอชา ซึ่ง
แต่งตั้ง พล.อ.ประยุทธ์ เองเป็นรัฐมนตรีได้ห้ามไม่ให้มีการรณรงค์เพื่อ
ให้ประชาชนตื่นรู้เกี่ยวกับเนื้อหาของรัฐธรรมนูญที่เต็มไปด้วยกลไกการ
คงอำนาจของคณะรัฐประหารเอาไว้ โดยบัญญัติให้องค์กรอิสระต่างๆ
ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากสมาชิกวุฒิสภาซึ่งมาจากการแต่งตั้งเท่านั้นมี
อำนาจตรวจสอบ ถอดถอน สมาชิกของสถาบันทางการเมืองที่มาจาก
การเลือกตั้งของประชาชน นอกจากนั้นยังบัญญัติให้สมาชิกวุฒิสภา
สามารถเลือกนายกรัฐมนตรีได้และต้องใช้เวลาของวุฒิสมาชิกใน
การแก้ไขรัฐธรรมนูญอีกด้วย

เนื่องจากมีงานวิพากษ์รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2560 เป็นจำนวน
มากและการศึกษารัฐธรรมนูญเพื่อชี้ให้เห็นถึงข้อดี-ข้อเสีย อยู่นอก
เหนืองานวิจัยชิ้นนี้ จึงเป็นการเพียงพอในขั้นตอนนี้ที่จะกล่าวว่าเมื่อมีการ
ลงประชามติจากประชาชนเพื่อนำร่างรัฐธรรมนูญไปประกาศใช้จึงมี
ความพยายามในทุกวิธีการจากฝ่ายรัฐบาลและคสช. ในการผลักดันให้
ร่างรัฐธรรมนูญผ่านประชามติ อย่างไรก็ตามแม้มีความพยายามปิด
กั้นประชาชนจากการเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อแก้ไขเปลี่ยนแปลง

เนื้อหาสาระที่ไม่เป็นประชาธิปไตย แต่ภาคประชาชนและนักวิชาการก็พยายามสร้างพื้นที่เพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญควบคู่ไปด้วยตามข้อจำกัดของกฎหมายพิเศษและสภาพบรรยากาศทางการเมืองที่มีการสร้างความเกลียดชัง ก่อวอน และคุกคามนักวิชาการและนักกิจกรรมเพื่อประชาธิปไตย อนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการผู้นำการเคลื่อนไหวณรงค์ไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งถูกตำรวจสน.ดอนเมือง ฝ่าติดตามถึงที่พักชี้ว่า “การลิดรอนสิทธิเสรีภาพและการข่มขู่คุกคามคนที่เห็นต่างเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและถูกกฎหมายมากขึ้นเพราะนอกจากพันธกิจของ คสช. จะถ่ายโอนให้ กอ.รมน. ที่มีนายกรัฐมนตรีเป็นผู้อำนวยการโดยตำแหน่งแล้ว กลไกรัฐทั้งหมดก็จะถูกใช้เพื่อการนี้” (อนุสรณ์ อุณโณ, สัมภาษณ์, วันที่ 20 มกราคม 2565)

การตื่นรู้ของประชาชนในจังหวัดชายแดนใต้เกี่ยวกับอำนาจของรัฐธรรมนูญในการกำกับวิถีชีวิตประจำวันของตนเองมีความเด่นชัดมากขึ้นเมื่อกลุ่มผู้รณรงค์ไม่รับร่างฯ ได้นำเอาประเด็นการศึกษาและศาสนาที่บัญญัติไว้ในร่างรัฐธรรมนูญมาตีแผ่ กล่าวคือในร่างรัฐธรรมนูญมาตราที่ 54 วรรคหนึ่ง ที่บัญญัติไว้ว่า “รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปีตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษาภาคบังคับอย่างมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” นั้นหมายความว่าตามร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้รัฐจะสนับสนุนค่าใช้จ่ายหรือเรียนฟรีแก่นักเรียนจนถึงระดับมัธยมปีที่ 3 (ม.3) เท่านั้น ซึ่งต่างจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 ที่รัฐสนับสนุนจนถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 (ม.6)¹⁰

¹⁰ แม้ทั้งรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 และรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2550 มีถ้อยคำคล้ายคลึงกับรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ที่บัญญัติว่า บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้ แต่รัฐธรรมนูญปี 2560 ได้เพิ่มถ้อยคำสำคัญคือคำว่า “ตั้งแต่ก่อนวัยเรียน”จนจบการศึกษภาคบังคับ... ทำให้การศึกษาก่อนวัยเรียนซึ่งใช้เวลา 3 ปีได้ถูกนับรวมเข้าไปในระยะเวลา 12 ปีที่รัฐต้องสนับสนุนด้วย ทำให้รัฐสามารถจัดการศึกษาฟรีแก่นักเรียนได้จนถึงมัธยม 3 เท่านั้น

การเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาสาระของรัฐธรรมนูญมาตรา 54 ส่งผลกระทบ
อย่างลึกซึ้งและเป็นวงกว้างต่อสังคมในจังหวัดชายแดนใต้ ฮาฟิซ อีเล
(สัมภาษณ์, วันที่ 25 พฤศจิกายน 2564) นายกสมาพันธ์โรงเรียนสอน
ศาสนาอิสลามจังหวัดยะลาชี้ว่า

ระบอบที่เรียกว่า คิลาฟะฮ์ (ในอดีต) หมายถึงการมี
รัฐบาลและการบริหารจัดการ ตัวผู้นำทางการเมืองที่
เรียกตัวเองว่าคอลีฟะฮ์ (หรือกาหลิบ) ที่อ้างว่าเป็นผู้นำ
เนื่องจากระบบการศึกษาของจังหวัดชายแดนใต้เป็น
ระบบโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามและผู้ปกครอง
ส่วนใหญ่นิยมส่งบุตรหลานไปเรียนในโรงเรียนประเภท
นี้ ถ้ารัฐหยุดการสนับสนุนการเรียนในระดับมัธยม
ปลายหมายความว่าผู้ปกครองต้องจ่ายค่าเทอมและค่า
ใช้จ่ายอื่นๆ ด้วยตัวเอง ซึ่งกระทบโดยตรงต่อชีวิต
ความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นวงกว้าง นอกจากนั้นใน
ระบบโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม นอกจากมี
การเรียนการสอนหลักสูตรสามัญของกระทรวง
ศึกษาธิการแล้วยังมีการเรียนการสอนศาสนาด้วย การ
ที่รัฐไม่สนับสนุนการเรียนในระดับมัธยมปลายจึงหมายถึง
ถึงการไม่สนับสนุนการเรียนศาสนา นั่นทำให้การศึกษา
ศาสนาของเยาวชนก็ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเช่น
กัน กล่าวโดยสรุปคือในสามจังหวัดชายแดนใต้การ
ศึกษาแยกไม่ออกกับศาสนา และเมื่อบุตรหลานไม่ได้
เรียนศาสนาจึงเป็นเรื่องใหญ่มาก

การยึดโยงเป็นเนื้อเดียวกันระหว่างการศึกษาและศาสนานี้เอง ทำให้ผู้รู้ทางศาสนาซึ่งขณะเดียวกันเป็นครูผู้สอนและบางส่วนเป็นผู้บริหารสถานศึกษาด้วยเห็นถึงความสำคัญของรัฐธรรมนูญและผลกระทบในการกำหนดความเป็นไปของปริณิทนศาสตร์อย่างชัดเจนขึ้น แม้ก่อนหน้านี้ประชาชนในสามจังหวัดภาคใต้จะรับรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2550 คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 70 แต่เนื่องจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 มีเนื้อหาที่ไม่แตกต่างกันมากนักกับรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน พ.ศ.2540 การรับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2550 จึงอาจอนุมานได้ว่าเป็นการโหวตตามเสียงส่วนใหญ่ แต่การไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560 เป็นการโหวตในสภาพที่ผลออกมาขัดแย้งกับภูมิภาคอื่นและเป็นการโหวตในบริบทของการใช้อำนาจกดทับจากคสช. ผลโหวตที่ออกมาจึงเป็นการสะท้อนว่าผู้โหวตได้ศึกษาเนื้อหารัฐธรรมนูญอย่างเข้มข้นมาก่อน อุตสาข ผู้รู้ศาสนาในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งในจังหวัดนราธิวาส ยืนยันว่า (สัมภาษณ์, วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2565)

ก่อนหน้านี้ไม่ได้สนใจรัฐธรรมนูญเลยเพราะคิดว่ารัฐธรรมนูญจะเป็นอย่างไร ใครเป็นผู้ร่างก็ได้มีผลต่อชาวบ้าน เราก็ทำหน้าที่ของเราให้ดีที่สุด ไม่ว่าอะไรเกิดขึ้นเป็นการกำหนดของพระผู้เป็นเจ้า การต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม เราเน้นการสอนและทุ่มเทให้มากที่สุด เราญาติ (ต่อสู้) ตัวของเรา แล้วอัลเลาะห์จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความดีในที่สุด แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ในเรื่องรัฐธรรมนูญปี 2560 ขึ้น ทำให้เข้าใจได้มากขึ้นว่า เราต้องพยายามเปลี่ยนแปลงกฎกติกาในสังคมให้ถูกต้องเป็นธรรมด้วย การต่อสู้ของเราจึงต้องขยายรวมถึงการต่อสู้ในการให้มีความเป็นธรรมในเรื่องกติกาด้วย นั่นคือรัฐธรรมนูญ

ความกังวลในเรื่องผลกระทบโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อการศึกษา
ศาสนาถูกตอกย้ำให้เป็นจริงมากขึ้นเมื่อร่างรัฐธรรมนูญมาตรา 67
บัญญัติว่า

รัฐพึงอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนา
อื่น ในการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาอันเป็น
ศาสนาที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือมาช้านาน
รัฐพึงส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาและการเผยแผ่
หลักธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อให้เกิดการ
พัฒนาจิตใจและปัญญา และต้องมีมาตรการและกลไก
ในการป้องกันมิให้มีการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา
ไม่ว่าในรูปแบบใด และพึงส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชน
มีส่วนร่วมในการดำเนินมาตรการหรือกลไกดังกล่าว
ด้วย

แม้รัฐธรรมนูญจะบัญญัติไว้ในวรรคหนึ่งว่าศาสนาอื่นจะได้
รับการคุ้มครอง แต่การกล่าวเน้นย้ำเป็นการเฉพาะถึงพุทธศาสนา
นิกายเถรวาท และให้ดำเนินมาตรการป้องกันการบ่อนทำลายพระพุทธ
ศาสนาไม่ว่ารูปแบบใดโดยสนับสนุนให้ชาวพุทธมีส่วนร่วมในการดำเนิน
มาตรการดังกล่าว ทำให้เกิดความกลัวในหมู่มุสลิมว่าจะมีการตีความ
มาตราดังกล่าวครอบคลุมกว้างขวางถึงวิถีชีวิตบางอย่างของมุสลิมว่า
เข้าข่ายบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา ยิ่งส่งเสริมให้ชาวพุทธมีส่วนร่วม
ในมาตรการดังกล่าวด้วยแล้ว ยิ่งเกิดความกลัวว่ากลุ่มพุทธสุดโต่งจะใช้
มาตรานี้สร้างความชอบธรรมในการสร้างความเกลียดชังต่อชาวมุสลิม
โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ความขัดแย้ง
ได้กินพื้นที่เข้ามาในปริมนทลทางศาสนามากยิ่งขึ้น นักวิชาการศาสนา
หลายคนจึงเห็นว่าการรณรงค์ไม่รับรัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงถือเป็นหน้าที่

ทางศาสนา (วายุบ) ของมุสลิมทุกคน ชูเกอร์ ดินอะ (สัมภาษณ์, วันที่ 14 มีนาคม 2565) ครูสอนศาสนา นักกิจกรรม และแกนนำสมาคมโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาจังหวัดสงขลายืนยันว่า

การสร้างรัฐธรรมนูญที่ดีจะทำให้มุสลิมมีสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญที่คอยปกป้องคุ้มครอง ขณะเดียวกันชาวพุทธก็มีเสรีภาพในศาสนาตามรัฐธรรมนูญด้วยการสร้างสังคมพหุวัฒนธรรมตามหลักการอิสลามที่เคารพในความเชื่อของกันและกันซึ่งนำไปสู่สันติภาพ การต่อสู้เพื่อให้ได้รัฐธรรมนูญที่ดีจึงเป็นการต่อสู้เพื่อสันติภาพ ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็น (วายุบ) ต่อมุสลิมทุกคน

ความเห็นของ ชูเกอร์ สอดคล้องกับ ตูแวเนีย ตูแวแมง ผู้อำนวยการสำนักปาตานีวิทยาเพื่อสันติภาพและการพัฒนาที่ให้สัมภาษณ์สำนักข่าวประชาไท (ทวีพร คุ่มเมธา และ จันจิรา ลั่นทอง, 2559) ว่า “หากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ผ่าน จะส่งผลกระทบต่อการสร้างสันติภาพในพื้นที่อย่างแน่นอนเพราะไม่มีกลไกของกระบวนการสร้างสันติภาพ ยังมีปัญหาในบางมาตราที่สร้างความกังวลใจแก่ชาวมุสลิม ทำให้เดิมบรรยากาศของความรู้สึกแปลกแยกกับรัฐ กับการปกครอง”

การรณรงค์ไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560 ได้มาถึงจุดที่ได้มีการสร้างความหมายให้แก่ฝ่ายทางศาสนาและในการต่อสู้เชิงพื้นที่เมื่อบรรดาครูและผู้นำศาสนาได้นัดรวมตัวกันละหมาดฮายัต¹¹ และขอพรจากพระเจ้า ณ มัสยิดกลางจังหวัดปัตตานีในวันที่ 15 เดือนกรกฎาคม 2559 การรวมตัวกันที่มัสยิดกลางแห่งนี้ซึ่งมีประวัติศาสตร์การประท้วงรัฐบาลในปี พ.ศ.2518 ส่งสัญญาณให้รัฐเห็นว่าการต่อสู้ในครั้งนี้มีนัยถึงการ

¹¹ การละหมาดประเภทหนึ่งที่มีเป้าหมายเพื่อขอพรจากพระเจ้าให้ประสบความสำเร็จในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ

ต่อสู้ที่ต่อเนื่องมาจากประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวมลายูมุสลิมปาตานี

ครั้งนี้เป็นอีกครั้งที่ชาวมลายูมุสลิมออกมาแสดงให้เห็นว่าพวกเราเป็นผู้รักสันติภาพและพร้อมที่จะต่อสู้ในกระบวนการประชาธิปไตย แต่รัฐจะฟังเสียงของเราหรือไม่ ปัญหาของสามจังหวัดชายแดนใต้ที่ผ่านมาคือรัฐไม่ได้ฟังเสียงประชาชน ยิ่งไปกว่านั้นมองประชาชนที่ออกมาส่งเสียงเป็นศัตรูโดยถูกหมายหัวว่า เป็นพวกต่อต้านรัฐ และผลักดันให้เป็นแนวร่วมขบวนการไปเลย (อุซตาสในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งในจังหวัดปัตตานี, สัมภาษณ์, ผู้เคยเข้าร่วมละหมาดฮายัตที่มัสยิดกลางปัตตานี, วันที่ 10 มีนาคม 2565)

อานิสส์จากการขับเคลื่อนเพื่อลงมติไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ได้ส่งผลให้ผู้นำศาสนา ครู และบุคลากรในเครือข่ายโรงเรียนและองค์กรอิสลามในจังหวัดชายแดนใต้มีความเข้าใจถึงความสำคัญของรัฐธรรมนูญอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน และเมื่อเห็นว่ารัฐธรรมนูญส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีการดำเนินชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบต่อศาสนาทำให้ผู้นำศาสนาคิดหาข้อถกเถียงให้รัฐธรรมนูญมีที่ทางในระบบคิดของอิสลาม ทำให้สามารถขับเคลื่อนประเด็นนี้ได้อย่างมีพลังและได้รับการสนับสนุนจากมุสลิม

การรณรงค์เพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560 กับที่ทางของปาตานีในรัฐธรรมนูญใหม่

พิษสงของรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560 ได้สำแดงออกมาเป็นวิกฤติการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเป็นที่ประจักษ์แก่ทั้งผู้ที่รับและไม่รับร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ตลอดระยะเวลาครึ่งทศวรรษที่ผ่านมา และก่อให้เกิด

แรงผลักดันมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเยาวชนคนรุ่นใหม่ และแนวร่วมขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตยให้เกิดการแก้ไขเพื่อออกจากวิกฤติที่ดำเนินมาเกือบ 2 ทศวรรษนับตั้งแต่มีการรัฐประหาร ในปี พ.ศ.2549 แม้วิกฤติทางการเมืองไทยมาจากปัจจัยที่หลากหลาย แตกต่างไปตามภูมิหลังและการให้น้ำหนักของผู้วิเคราะห์ แต่เมื่อมองในเชิงโครงสร้างสถาบันการเมือง ความเห็นพ้องต้องกันค่อยๆ ก่อตัวขึ้นไปในทิศทางที่เห็นว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันเป็นปัญหาหลักในเชิงโครงสร้างและจำเป็นต้องมีการแก้ไขถ้าประเทศไทยต้องการเดินหน้าสู่อนาคต ความเห็นพ้องต้องกันนี้แสดงตัวออกมาเป็นการเสนอแก้ไขรัฐธรรมนูญรวม 13 ร่างจากทั้งพรรคฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลรวมทั้งร่างของประชาชน (ผ่านกลุ่มภาคประชาชนที่เรียกตัวเองว่า ไอลอว์: ilaw)

แม้ร่างรัฐธรรมนูญทั้ง 12 ร่างถูกตีตกตั้งแต่วาระแรกโดยมีเพียงร่างที่เสนอโดย นาย จรินทร์ ลักษณะวิศิษฎ์ ส.ส. บัญชีรายชื่อและหัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์กับคณะที่เรียกว่า “ร่างที่ 13” ซึ่งมีเนื้อหาแค่ให้มีการแก้ไขระบบบัตรเลือกตั้งที่ผ่านวาระแรกและดำเนินการเรื่อยมาจนผ่านวาระ 3 แต่การเสนอแก้ไขรัฐธรรมนูญในครั้งนี้นี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นอันเป็นหมุดหมายสำคัญในการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับที่ถูกออกแบบมาให้แก้ไขยากที่สุดในประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทย หรืออาจกล่าวได้ว่ารถไฟขบวนแก้ไขรัฐธรรมนูญได้เริ่มเคลื่อนตัวออกจากสถานีแล้ว กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ และพลังทางสังคมที่หลากหลายจะขึ้นต่อรองเพื่อให้รถไฟนี้เดินทางถึงเป้าหมายร่วมกันโดยแะสถานีที่ตัวเองต้องการได้อย่างไร

กล่าวสำหรับชาวมลายูปาตานีและความขัดแย้งที่ดำเนินมายาวนานเรื้อรัง พวกเขาจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์ ผลักดันวาระของตนเองในการแก้ไขรัฐธรรมนูญในครั้งนี้อย่างไร เมื่อพิจารณาว่าความคิดในเชิงรัฐธรรมนูญนิยมเป็นความคิดที่มีที่ทางและมีความชอบธรรมในความคิดทางการเมืองอิสลามดังที่กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ ขณะที่ชาวมลายูมุสลิม

เองก็เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการประชาธิปไตยและโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้รับความสำเร็จในการผลักดันเพื่อไม่รับร่างรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันมาแล้ว

อาจารย์อับดุลการิม อัสมะแอ อาจารย์มหาวิทยาลัยฟาฏอนี และประธานสภาประชาสังคมชายแดนใต้เห็นว่าถ้าสามารถผลักดันให้รัฐธรรมนูญมีหมวดที่ว่าด้วยการสร้างสันติภาพขึ้น จะทำให้การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในประเทศไทยซึ่งไม่ใช่เกิดขึ้นเฉพาะในสามจังหวัดเท่านั้น มีทิศทางและมีการติดตามตรวจสอบมีกลไกตามมาเพื่อการบรรลุเป้าหมาย การมีหมวดเรื่องการสร้างสันติภาพขึ้นนั้นเป็นเรื่องของการสร้างสันติภาพและสันติสุขซึ่งต้องสร้างให้เกิดขึ้นทั่วประเทศ การผลักดันในประเด็นที่เป็นประโยชน์ของคนทั้งประเทศเช่นนี้ จะได้รับการสนับสนุน แน่แน่นอนว่าปัญหาเรื่องความขัดแย้งที่รุนแรงและมีการใช้อาวุธมักเกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนใต้ การมีหมวดนี้ขึ้นจะทำให้การแก้ปัญหาพุ่งมาที่สามจังหวัดดังกล่าวแต่ไม่ละทิ้งภูมิภาคอื่น โดยมีกลไกรัฐสภาซึ่งเชื่อมโยงกับประชาชนคอยติดตามตรวจสอบ (อับดุลการิม อัสมะแอ, สัมภาษณ์, วันที่ 25 พฤศจิกายน 2564)

ขณะที่อุซตาส (ครู) ในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งในจังหวัดยะลา (สัมภาษณ์, วันที่ 25 พฤศจิกายน 2564) เสนอว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่ควรมีที่ทางของปาตานีอยู่ในนั้น เช่นในรัฐธรรมนูญมาตรา 1 ที่บัญญัติว่าประเทศไทยเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียว แบ่งแยกไม่ได้ ถ้าสามารถเติมคำว่าปาตานีเข้าไปในบริบทนี้ว่า “โดยมีปาตานีเป็นเขตปกครองพิเศษ หรือเขตบริหารจัดการพิเศษ” จะทำให้ปาตานีมีที่ทางในรัฐธรรมนูญ กระนั้นก็ตามในสภาพปัจจุบันการเพิ่มข้อความดังกล่าวคงเป็นไปได้ยาก แต่การรณรงค์ให้มีถ้อยคำในลักษณะนี้อยู่ย่อมทำให้ชาวมลายูมุสลิมปาตานีมีการตื่นรู้ และปฏิสัมพันธ์กับรัฐธรรมนูญโดยในท้ายที่สุด ถ้อยคำเกี่ยวกับปาตานีอาจถูกผลักดันให้ไปอยู่ในหมวดอื่นเช่น หมวดที่ว่าด้วยเรื่องวัฒนธรรมก็ได้ ซึ่งทำให้

ชาวมลายูปาตานีรู้สึกมีตัวตน อันนำไปสู่การใช้ภาษา ศาสนา อย่างมีอิสระมากยิ่งขึ้นที่ไม่ต้องถูกทำให้เป็นไทยหรือถูกครอบงำจากรัฐ ขณะที่ผู้นำศาสนาที่เกี่ยวข้องหรือทำงานในสถาบันการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยและทำหน้าที่รับผิดชอบขององค์กรบริหารกิจการอิสลามด้วย จะมีความเห็นที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาและเห็นว่าถ้ามีการแก้ไขรัฐธรรมนูญควรบัญญัติเรื่องการศึกษาให้ครอบคลุมโดยเฉพาะเรื่องการรับประกันคุณภาพการศึกษาที่เท่าเทียมกันทั่วประเทศ ทั้งนี้เพราะเห็นว่า

ปัญหารากฐานของสามจังหวัดชายแดนใต้คือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาซึ่งไม่ใช่แค่ประเด็นการสนับสนุนค่าเรียนฟรีจากรัฐเท่านั้น ทั้งหลักสูตร การบริหาร บุคลากร คุณภาพการศึกษา ต้องทัดเทียมกับโรงเรียนในเมืองและควรต้องทัดเทียมกันทั่วประเทศ ทุกครั้งที่มีการวัดผลสอบไม่ว่าจะใช้มาตรฐานอะไร ผลสอบของนักเรียนในจังหวัดชายแดนภาคใต้จะอยู่ในลำดับท้ายๆ เสมอ (ชัยนุดดิน นิมา ผู้ช่วยคณบดี คณะวิทยาการอิสลาม อิหม่ามมัสยิด อัลฟุรกอน จะบังตีมอ ปัตตานี, สัมภาษณ์, วันที่ 10 มีนาคม 2565)

การถกเถียงเรื่องปาตานีและชะตาชีวิตของชาวมลายูมุสลิมในรัฐธรรมนูญเป็นพัฒนาการใหม่ของความพยายามหาทางออกแก้ปัญหาชนกลุ่มน้อยชาวมลายูในประเทศไทย ผลของการถกเถียงนี้จะลงเอยอย่างไรนั้นไม่อาจคาดเดาได้ แต่การถกเถียงนี้ได้ก่อให้เกิดความเป็นไปได้ในหลายทิศทางในเรื่องของการแก้ปัญหาทางการเมืองของชนกลุ่มน้อยมลายูปาตานี ซึ่งย่อมดีกว่าการมีทางเลือกเดียวหรือทิศทางเดียวดังเช่นในอดีตที่ต้องใช้กำลังต่อสู้ขัดแย้งเพื่อสถาปนารัฐของชาวมลายูปาตานีขึ้นเท่านั้น การเข้ามีส่วนร่วมและขับเคลื่อนการแก้ไขรัฐธรรมนูญในกระบวนการและวิถีประชาธิปไตยนี้สามารถกระทำผ่านเครือข่ายโรงเรียน

เอกชนสอนศาสนาอิสลาม สมาพันธ์ครูสอนศาสนา เครือข่ายสถาบัน
ปอเนาะ ดังเช่นที่เคยประสบความสำเร็จมาแล้วในการขับเคลื่อนการลง
มติเพื่อไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560

สรุป

Heftner ชี้ว่าชนกลุ่มน้อยชาวมุสลิมมีลักษณะสำคัญ
ประการหนึ่งในการต่อสู้กับอำนาจคือการทำให้การต่อสู้เป็นเทววิทยา
(theologizing the struggle) Heftner เห็นว่าปัญหาที่ตามมาของ
กระบวนการนี้คือ ทางเลือกของวิธีการเพื่อไปสู่เป้าหมายของการปกครอง
ตนเองไม่ว่าในรูปแบบใด ถูกจำกัดให้แคบลงจนกลายเป็นหนทางเดียว
เท่านั้นและมักนำไปสู่ทางตันในที่สุด (Heftner, R., 1997, p. 12) มุสลิม
ชนกลุ่มน้อยชาวมลายูในอาณานิคมที่เรียกว่า ปาตานี (จังหวัดปัตตานี
ยะลา นราธิวาส) นั้น ได้ต่อสู้กับรัฐไทยโดยใช้เทววิทยาอิสลามเป็น
เครื่องมือมาอย่างยาวนานและต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

การหันมาสู่การต่อสู้ในเชิงการบริหารและการเปลี่ยนแปลง
โครงสร้างเชิงสถาบัน หรือที่เรียกว่ารัฐธรรมนูญนิยมและการมีส่วนร่วม
ร่วมในกระบวนการทางประชาธิปไตยที่เริ่มต้นที่ศูนย์กลางของโลก
มุสลิมอย่างตุรกีและอิหร่านในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 ได้ส่งผลให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงในทางความคิดและเกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับที่ทาง
ของรัฐธรรมนูญและสถาบันทางการเมืองในระบบรัฐสภาในโลกทัศน์
ของมุสลิม

สำหรับชาวมลายูมุสลิมปาตานีการมองหาแนวทางใหม่ ๆ
ในการอยู่ร่วมกันกับรัฐไทยเริ่มมาตั้งแต่ข้อเสนอของฮัจญีสุหลงในปี
พ.ศ.2489 ต่อมาเมื่อบรรยากาศทางการเมืองเปิดในทศวรรษ 2520
ความพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองก็เริ่มต้น
ขึ้นอีกครั้ง อย่างไรก็ตามการคิดถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทาง
สถาบันผ่านการต่อสู้ผลักดันให้เกิดการแก้ไขรัฐธรรมนูญในเรื่องราว

ของปัตตานี เริ่มขึ้นอย่างจริงจังเมื่อมีการรณรงค์ไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2560 ความสำเร็จของการรณรงค์ดังกล่าวได้สร้างจินตนาการทางการเมืองใหม่ๆ แก่ชาวมลายูมุสลิม การผลักดันให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 ให้ปัตตานีมีตำแหน่งแห่งที่ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เป็นหนึ่งในจินตนาการทางการเมืองอันหลากหลายที่เกิดขึ้น และผู้นำศาสนายังคงเป็นผู้แสดงบทบาทนำในกระบวนการดังกล่าว

เอกสารอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

- Ansary,T. (2010). *Destiny Disrupted: A history of the world through Islamic eyes*. New York: PublicAffairs books.
- Enayat,H. (2006). *Modern Islamic Political Thought*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.
- El-Affendi, A. (2008). *Who needs An Islamic State?*. Kuala Lumpur: Malaysia Think Tank London.
- Gordon,Scott (1999). *Controlling the State: Constitutionalism from Ancient Athens to Today*. New York. Harvard University.
- Hallaq,B. Wael. (2009). *Shari'ah Practice Transformations*. New York: Cambridge University.
- Heftner,R. (1997). Islam in an Era of Nation-State: Politics and Religious Renewal in Muslim Southeast Asia. In Heftner, R. and Horvatic, P. *Islam in an Era of Nation-State: Politics and Religious Renewal in Muslim Southeast Asia*. New York: University of Hawai'i.
- Hourani,A. (2013). *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*. New York: Cambridge University.

- Kurzman,C. (2002). *Modernist Islam, 1840-1940: A Sourcebook*.
Oxford: Oxford University.
- Rogan,E. (2011). *The Arabs: A history*. London: Penguin Books.
- Zaman, M. Quasim. (2002). *The 'Ulama in contemporary Islam: custodians of change*. Princeton and Oxford: Princeton University.

ภาษาไทย

- โชคชัย วงษ์ตานี. (2552). ถอดรื้อวาทกรรม "ข้อเรียกร้องฮัฎญีสุหลง" ความขัดแย้งจากอคติและการตีความคำร้องขอแห่งประวัติศาสตร์ยุคปัตตานี. ใน *Proceedings of the International Conference on the Phantasm in Southern Thailand : Historical Writings on Patani and the Islamic World.Vol.1* p.411-466. held on in Bangkok, Thailand.
- ทวีพร คุ่มเมธา และ จันจิรา ลิ่นทอง. (23 กรกฎาคม 2559). ความเห็นชาว 3 จังหวัดชายแดนใต้ต่อร่างรธน. และประชามติ. *ประชาไทย*.
- นัจมุดดิน อูมา. (2553). *บทบาททางการเมืองของกลุ่มวะหฺดะฮ์ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้*. กรุงเทพฯ: สายใยประชาธรรม.
- บุษอวี ยีหมะ. (2561). การวิเคราะห์การเมืองแนวสถาบันนิยมและรัฐธรรมนูญนิยม. ใน *ประมวลสาระชุดวิชาการวิเคราะห์การเมือง หน่วยที่ 5 บัณฑิตศึกษา สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช.
- บ็อบบีโอ, นอร์แบร์โต. (2558). *เสรีนิยมกับประชาธิปไตย* (เกษียร เตชะพีระ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: คปไฟ.

- มุฮัมหมัดอิลยาส หน้้าปริง. (2565). *ความคิดทางการเมืองอิสลาม: กำเนิด พัฒนาการ และข้อถกเถียงในปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: ปาตานี ฟอรั่ม.
- ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี และสุกรี หลังปฐเตี. (2551). *การปกครองท้องถิ่นแบบพิเศษในจังหวัดชายแดนภาคใต้*. (รายงานการวิจัย) การปกครองท้องถิ่นในจังหวัดที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์. นครปฐม: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อิมรอน ซาเหาะ และยาสมิน ชัตตาร์. (2563). *พลวัตความเคลื่อนไหวของนักรการเมืองมลายูมุสลิมท่ามกลางความรุนแรงในพื้นที่ชายแดนใต้*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม.
- อิศรวัฏฐ์ รินโธสง และคณะ. (2562). *รายงานการศึกษารูปแบบการเมืองการปกครองและอัตลักษณ์ที่สอดคล้องกับพหุวัฒนธรรมในจังหวัดชายแดนภาคใต้*. เครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สังคมพหุวัฒนธรรมและการพัฒนามนุษย์.
- อิสมาแอล เบญจสมิทธิ. (2551). *บทบาทของเชควันอะห์หมัด อัลฟาฏอนี (พ.ศ. 2399-2451) ในด้านการศึกษาและการเมือง* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สัมภาษณ์

- ชูโก้ ดินอะ. กรรมการสภาประชาสังคมชายแดนใต้ ครูโรงเรียนจริยธรรมอิสลาม จ. สงขลา (วันที่ 14 มีนาคม 2565). สัมภาษณ์.
- อนุสรณ์ อุดโน. อาจารย์ประจำคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (วันที่ 20 มกราคม 2565). สัมภาษณ์.
- อุสตาซ (ครู) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งในจังหวัดนราธิวาส. (วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2565). สัมภาษณ์

อุस्ताซ (ครู) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งในจังหวัดปัตตานี ผู้เคยเข้าร่วมละหมาดฮายัตที่มัสยิดกลาง. (วันที่ 10 มีนาคม 2565). สัมภาษณ์.

อุस्ताซ (ครู) โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามแห่งหนึ่งในจังหวัดยะลา. (วันที่ 25 พฤศจิกายน 2564). สัมภาษณ์.

อับดุลการิม อัสมะแอ. ประธานสภาประชาสังคมชายแดนใต้ อาจารย์มหาวิทยาลัยฟาฏอนี จ.ปัตตานี (วันที่ 25 พฤศจิกายน 2564). สัมภาษณ์.

ฮาฟิส ยีเล. ประธานสมาพันธ์โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม จ.ยะลา (วันที่ 25 พฤศจิกายน 2564). สัมภาษณ์.

ชัยนุดดิน นิมา. ผู้ช่วยคณบดี คณะวิทยาการอิสลาม อิหม่ามมัสยิด อัลฟुरกอน จะบังตีหมอ ปัตตานี. (วันที่ 10 มีนาคม 2565). สัมภาษณ์.